

TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER VE DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDEN TÜRK CUMHURİYETLERİNE İHRACAT YAPAN FİRMALARIN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR ÜZERİNE BİR ANALİZ¹

Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
alaattin.kiziltan@erdogan.edu.tr

Arş. Gör. Samet TOPAL

Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
asttopal@hotmail.com.tr

Özet

Türkiye’de de 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte ihracata yönelik büyüme modeli seçilmiştir. Ancak bu yıllardan sonra Türkiye bölgeleri arasında mevcut olan bölgesel dengesizliklerin iyice arttığı gözlemlenmiştir. Türkiye bölgeleri arasında, bölgesel geri kalmışlık bakımından en geride olan Doğu Anadolu Bölgesi ihracat pazarlarına uzaklığı sebebiyle bu kalkınma hamlesinden de mahrum kalmıştır. Ancak 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Türkiye ile din, dil ve kültür ortaklığı taşıyan beş Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan) Türkiye için yeni bir dış ticaret pazarı olmuştur. Bu noktada DAB’nin bu ülkelere coğrafi yakınlığı düşünüldüğünde, bu yakınlığın bölge için yeni bir fırsat penceresi olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkiler incelenmektedir. Ardından DAB’nin dış ticaret özellikleri ve bölgenin Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaret ilişkileri incelenmektedir. Bu çalışmada son olarak DAB’den belirtilen Türk Cumhuriyetleri ile ihracat yapan firmaların karşılaştıkları sorunlara ilişkin anket çalışmasının sonuçları da değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye, Türk Cumhuriyetleri, Dış ticaret

ECONOMIC RELATIONS BETWEEN TURKEY AND TURKISH REPUBLICS AND AN ANALYSIS ON PROBLEMS OF FIRMS WHICH EXPORTING TO TURKISH REPUBLICS FROM EASTERN ANATOLIA REGION

Abstract

Export-oriented growth model had chosen in Turkey with January 24,1980 decisions. But after these years it was seen that current regional imbalances increased well between the regions of Turkey. Eastern Anatolia Region which is the most behind in the terms of regional backwardness between Turkey regions, missed out from this development initiative cause of distance to export markets. After the collapse of Soviet Union five Turkish Republics (Azerbaijan, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kirghizistan) which have religion, language and culture ownership with Turkey, has been a new foreign trade market. At this point, it has decided to closeness of Eastern Anatolia Region to these countries, it can say that this closeness is a new opportunity window for region.

In this study, economic relations between Turkey and Turkish Republics are analysing. After this, it is analysing that foreign trade properties of Eastern Anatolia Region and foreign trade relations of region by Turkish Republics. Lastly in this study, it is evaluated that questionnaire results related problems of firms which export to stated Turkish Republics from Eastern Anatolia Region.

Key Words: Eastern Anatolia Region, Turkey, Turkish Republics, Foreign Trade

---

¹ Bu çalışmada, yazarlardan Arş. Gör. Samet Topal’ın Atatürk Üniversitesi, SBE, İktisat ABD’de Prof. Dr. Alaattin Kızıltan danışmanlığında hazırladığı “Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler ve Doğu Anadolu Bölgesinden Türk Cumhuriyetlerine İhracat Yapan Firmaların Sorunları Üzerine Bir Uygulama” adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

1. GİRİŞ

Dünya genelinde olduğu gibi neoliberal ekonomiye geçiş sonrası yaşanan durumun benzeri olarak Türkiye’de de 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte ihracata yönelik büyüme modeli seçilmiştir. Ancak bu yıllardan sonra Türkiye’de mevcut olan bölgesel dengesizliklerin iyice arttığı gözlemlenmiştir. Türkiye bölgeleri arasında, bölgesel geri kalmışlık bakımından en geride olan DAB ihracat pazarlarına uzaklığı sebebiyle bu kalkınma hamlesinden de mahrum kalmıştır. Ancak 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Türkiye ile din, dil ve kültür ortaklığı taşıyan beş Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan) Türkiye için yeni bir dış ticaret pazarı olmuştur. Bu noktada DAB’nin bu ülkelere coğrafi yakınlığı düşünüldüğünde, bu yakınlığın bölge için yeni bir fırsat penceresi olduğu söylenebilir.

Bu çerçevede bu bildirinin amacı Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkileri incelemek ve özellikle DAB’nde bulunan ve Türk Cumhuriyetlerine ihracat yapan firmaların ihracat esnasında karşılaştıkları sorunları tespit etmektir. Bu bağlamda bildirinin giriş kısmından sonra ikinci başlıkta Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik yapıları gösterilip, üçüncü başlıkta bu ülkelerin Türkiye ile ekonomik ilişkileri incelenecektir. Çalışmanın dördüncü başlığında DAB’nin sosyo-ekonomik yapısı incelenecek ve beşinci başlıkta bölgenin Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaret ilişkilerine bakılacaktır. Son olarak bildirinin altıncı başlığında DAB’nde bulunan ve Türk Cumhuriyetlerine ihracat yapan firmaların ihracatta karşılaştıkları problemler gösterilmekte ve sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

2. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN EKONOMİK YAPISI

Sovyetlerin 1991 yılında dağılmaya başlaması ile birlikte 15 cumhuriyet bağımsızlığını kazanmıştır. Bu yeni Cumhuriyetlerin beşi Türk Cumhuriyetidir. Uzun yıllar merkezi planlama anlayışına sahip bir ekonomi içinde yer alan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri 1990’lı yılların başında bağımsızlıklarını kazanarak ekonomilerini piyasa ekonomisi kuralları içinde yönetmeye başlamışlardır (Göktolga, Karakış ve Türkay, 2015: 321). Ancak bağımsızlık sonrası bu ülkeler bağımsızlıklarının ilk yıllarında önemli ekonomik-siyasi sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu ülkeler gelişme ve kalkınma için gerekli potansiyele sahip olmalarına rağmen potansiyellerini harekete geçiremedikleri görülmektedir. Sovyet dönemi merkezi planlamadan, serbest pazar ilişkilerine geçiş programına sahip olmadıklarından mevcut sosyal yapı ile ekonomik kalkınma arasındaki dengeyi kurmada zorlanmışlardır. Bu ülkelerde bağımsızlık sonrası ilk yıllarda demokrasi geleneğinin olmayışı ve yolsuzluk, kayırmacılık gibi unsurların varlığı, reform çabalarının başarısını olumsuz etkilemiştir. Bu ülkelerdeki toplumun parçalanmışlığı ve gelir dağılımı adaletsizliği yanı sıra bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında Rusya etkisinden kurtulamamış ve Rusya’da yaşanan olumsuzluklardan önemli ölçüde etkilenmişlerdir (Geybullayev ve Kurubaş, 2002: 21-22).

Türk Cumhuriyetlerinin bugünkü durumlarına genel olarak bakılırsa şöyle bir çerçeve çizilebilir. Bu ülkelerin en önemli gelir kaynakları tarım ve doğal kaynaklardır. Bu ülkeler ağırlıklı olarak SSCB döneminden miras kalan hammadde tedarikçiliğini sürdürmektedir. Sanayi ve hizmet sektöründe bölgesel gelişmeler göze çarpsa da yeterli seviyede değildir ve bilhassa hizmet sektörünün geliştirilmeye ihtiyacı vardır. Ayrıca bölge içinde ulaşım imkânları 1990’lı yıllardaki seviyede olup, gerek yerli

müteşebbisleri gerekse de yabancı yatırımcıları yatırım yapma noktasında caydırıcı olmaktadır (Erol ve Şahin, 2013: 118).

Tablo 2.1’de Türk Cumhuriyetlerinin 2015 yılı temel makro ekonomik göstergeleri yer almaktadır. Azerbaycan, bağımsızlığın kazanılmasının ardından sahip olduğu enerji kaynakları sebebiyle ‘Kafkasya’nın Kuveyt’i’ olarak anılsa da bağımsızlığın ilk yıllarında birçok problemle karşılaşmıştır (Oğan, 2001: 56). Azerbaycan, 2015 yılı itibariyle 9.650 milyon nüfusa ve 53 milyar dolarlık milli hâsılaya sahiptir. Üst orta gelir grubundaki ülkede 2015 yılı kişi başı gelir düzeyi 6.560 dolar olmuştur. Azerbaycan’da 2015’de enflasyon oranı %4,2 ve işsizlik oranı %5,3 gibi oldukça düşük düzeydedir. Petrol fiyatlarının gerilemesinin etkisiyle 2015 yılı büyüme oranı da %1,1 gibi düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Azerbaycan 2015 yılında 25.453 milyar dolar dış ticaret hacmine ulaşırken, 4.261 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

Tablo 2.1. Türk Cumhuriyetlerinin Temel Makro Ekonomik Göstergeleri (2015)

	GSYİH (Milyon \$)	Büyüme Oran (%)	Kişi Başı Milli Gelir (\$)	Enflasyon Oran (%)	İşsizlik Oran (%)	İhracat (X)	İthalat (M)
Azerbaycan	53.047	1.1	6.560	4,2	5.3	14.857	10.596
Kazakistan	184.361	1.2	11.600	6,7*	5.1*	45.726	30.186
Kırgızistan	6.572	3.5	1.170	6,5	8.1*	1.676	4.070
Özbekistan	66.733	8.0	2.150	8,0	10.6*	5.707	10.071
Türkmenistan	37.334	6.5	7.510	-1,0	10.5*	9.270	5.503

Kaynak: WORLDBANK (2016). (<http://www.worldbank.org/en/country>) *2014 verileri. (Erişim: 25.08.2016).

Doğal kaynaklar açısından dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan Kazakistan, eski SSCB ülkeleri arasında en yüksek fert başına milli gelire ve ücret düzeyine sahip ülkedir. Kazakistan ekonomisindeki katma değer büyük bölümü petrol sektöründe oluşmaktadır (DEİK, 2012: 3-4). Üst orta gelirli ülkeler grubunda yer alan Kazakistan, 2015 yılında 184,4 milyar dolarlık milli hasıla ile ekonomik büyüklük açısından diğer Türk Cumhuriyetleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Ülke 2015 yılı itibariyle 17.500 milyon nüfusa sahiptir. Kazakistan’ın büyüme oranı 2015’de Azerbaycan örneğinde olduğu gibi petrol fiyatlarının gerilemesi nedeniyle %1,2 gibi düşük oranda gerçekleşmiş, enflasyon ve işsizlik oranları da ılımlı düzeyde (%5-%6) kalmıştır. Kazakistan 2015 yılında 75.912 milyar dolar dış ticaret hacmine ulaşmıştır, ülke aynı yıl 15.540 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

Kırgızistan, diğer bağımsız Türk Cumhuriyetlerinden farklı bir görünüme sahiptir. Kırgızistan zengin enerji kaynaklarına sahip olmaması, daha demokratik yapısı ve pazar ekonomisine yönelik hızlı adımlarla diğer bağımsız Türk Cumhuriyetlerinden ayrılmaktadır. Bağımsızlık sonrası Kırgızistan için “Orta Asya’nın İsviçre’si” olabileceği yorumları yapılmış fakat iç istikrarsızlık nedeniyle bu beklentiler gerçekleştirilememiştir (Kasım, 2011). Kırgızistan 2015 yılı itibariyle 6,5 milyar dolarlık GSYİH ve 1170 dolarlık kişi başına gelire alt orta gelirli ülke grubunda bulunmaktadır. Kırgızistan 2015 yılında %3,5 oranında büyümüştür. Enflasyon oranı %6,5 ve işsizlik oranı da %8 civarında gerçekleşmiştir. Ülke 2015 yılında 2.394 milyar dolarlık dış ticaret açığı verirken, dış ticaret hacmi 5.746 milyar dolar olmuştur.

Bağımsızlığın ilk yıllarında beklenilenin aksine serbest piyasa ekonomisinden uzak, sosyalist sisteme yakın iktisat politikaları uygulayan Özbekistan, ekonomik problemlerin artmasını engelleyememiş ve 1990’lı yılların ikinci yarısı ile birlikte pazar ekonomisine geçiş için bir takım reformlar yapılmıştır (DEİK, 2012: 5). Özbekistan 31.300 milyon nüfusa ile Türk Cumhuriyetleri arasında en büyük nüfusa sahip ülkedir. Özbekistan 2015 yılı itibariyle 66,7 milyar dolar milli hâsıla ve 2150 dolarlık kişi başına geliriyle alt orta

gelir grubundadır. Özbekistan ekonomisi 2015’de Türk Cumhuriyetleri içinde %8 ile en yüksek büyüme oranı ile dikkat çekmektedir. Ancak ele aldığımız ülkeler içinde enflasyon oranı (%8) ve işsizlik oranı da (%10,6) en yüksek ülkedir. Özbekistan 2015 yılında 4.364 milyar dolar dış ticaret açığı verirken, dış ticaret hacmi 15.778 milyar dolar olmuştur.

Türkmenistan SSCB döneminde Cumhuriyetler arasında en geri kalan ve kişi başı geliri en düşük cumhuriyetlerden biridir (Cesar, 2007: 112-114). Sovyet rejimi Türkmenistan’da doğalgaz, petrol ve pamuktan oluşan hammadde arzına dayalı bir ekonomik yapının gelişmesine yol açmıştır. Bu materyaller bugün de ekonominin temelini oluşturmaktadır (Turan, 2006: 46). Ülke 2015 yılı itibariyle 5.374 milyon nüfusa sahiptir. Türkmenistan, 37,3 milyar dolarlık milli hâsıla ve 7510 dolarlık kişi başına gelire üst orta gelirli ülkeler grubundadır. Türkmenistan önemli petrol ihracatçısı olmasa da petrol fiyatlarının gerilediği ortamda doğalgaz fiyatlarının da düşüşünden olumsuz etkilenmiş, ancak bu olumsuz gelişmeye rağmen 2015’de %6,5 oranında büyümüştür. Türkmenistan’da 2015’de enflasyon yok mesabesinde. Buna karşın resmi olarak Türkmenistan’da işsizlik olmasa da Dünya Bankası kaynaklarına göre %10,5 civarında işsizliğin bulunduğu tahmin edilmektedir. 2015 yılında Türkmenistan 3.767 milyar dolar dış ticaret fazlası verirken, dış ticaret hacmi 14.773 milyar dolar olmuştur.

3. TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİNİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

1991 yılında SSCB’nin dağılması ile birlikte bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye ile tarihi, kültürel ve soy bağlılığı olan Türk devletleri ve akraba toplulukları ile doğrudan ilişkiler kurulmuş sosyal, ekonomik ve kültürel işbirliği yolunda çalışmalarına başlanmıştır. (Ersungur, Kızıltan ve Karabulut, 2007: 286).

Tablo 3.1’de 2015 yılında Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaret ilişkileri gösterilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi Türkiye, bu beş ülke arasında en fazla ihracatı Azerbaycan’a yapmıştır. Bu ülkeler arasında Türkiye’nin ihracatının en az olduğu ülke Kırgızistan olmuştur. Türkiye’nin bu ülkelerden yaptığı ithalatta ise Kazakistan ilk sırada gelirken son sırada ihracatta olduğu gibi Türkmenistan bulunmaktadır. Türkiye, Azerbaycan Kırgızistan ve Türkmenistan ile yaptığı ticarete dış ticaret fazlası verirken, Kazakistan ve Özbekistan ile yaptığı ticarete dış ticaret açığı vermektedir.

Tablo 3.1. Türkiye’nin 5 Türk Cumhuriyeti İle Dış Ticaretinin Gelişimi: 2010-2015 (Milyon Dolar)

	İHRACAT					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Azerbaycan	1.550	2.064	2.585	2.960	2.875	1.899
Kazakistan	819	948	1.069	1.039	977	750
Kırgızistan	129	180	257	388	421	295
Özbekistan	283	354	450	563	603	489
Türkmenistan	1.140	1.493	1.480	1.957	2.231	1.858
	İTHALAT					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Azerbaycan	253	262	340	334	291	232
Kazakistan	1.393	1.995	2.056	1.760	1.236	1.110
Kırgızistan	31	52	45	37	66	77
Özbekistan	861	940	813	815	781	712
Türkmenistan	386	393	304	654	623	557

Kaynak: TÜİK (2016), *Ülkelere Göre İhracat* (http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=624); TÜİK (2016), *Ülkelere Göre İthalat*, (http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=625). (Erişim: 25.08.2016).

2015 yılı itibarıyla Türkiye ile Azerbaycan'ın dış ticaretine konu olan mal gruplarına bakıldığında, 2015 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a yapmış olduğu ihracatta ilk sırada 196,3 milyon dolarla kazanlar, makineler, mekanik cihazlar (84.fasıl) gelmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan'dan yapmış olduğu ithalatta ise ilk sırada 67.8 milyon dolarla alüminyum, alüminyumdan eşya (76. fasıl) bulunmaktadır.

Tablo 3.2. Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretine Konu Olan Mallar (Milyon \$) (2015)

FASIL NO	FASIL ADI	İHRACAT DEĞERİ	FASIL NO	FASIL ADI	İTHALAT DEĞERİ
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar	196.3	76	Alüminyum, alüminyumdan eşya	67.8
39	Plastikler ve mamulleri	174.4	39	Plastikler ve mamulleri	62.5
85	Elektrikli makine ve cihazlar	148.2	29	Organik kimyasal ürünler	26.8
73	Demir veya çelikten eşya	147.8	27	Mineral yakıtlar ve yağlar	19.6
94	Mobilyalar	129.6	71	İnciler, kıymetli taşlar, metal paralar	13.1

Kaynak: TÜİK (2016), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*, (<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>). Erişim: 01.09.2016.

Tablo 3.3'te Türkiye-Kazakistan arasında yapılan dış ticarete konu olan ilk beş mal grubu gösterilmiştir. 2015 yılında Türkiye ile Kazakistan arasında yapılan dış ticarete konu olan mal gruplarına bakıldığında Türkiye'nin Kazakistan'a yapmış olduğu ihracatta ilk sırada 124.3 milyon dolarla kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar (84. fasıl) gelmektedir. Aynı yıl Kazakistan'dan yapılan ithalatta ise ilk sırada 560 milyon dolarla bakır ve bakırdan eşya (74. fasıl) gelmektedir.

Tablo 3.3. Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretine Konu Olan Mallar (Milyon \$) (2015)

Fasıl No	Fasıl Adı	İhracat Değeri	Fasıl No	Fasıl Adı	İthalat Değeri
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar	124.3	74	Bakır ve bakırdan eşya	560.0
85	Elektrikli makina ve cihazlar	68.6	27	Mineral yakıtlar ve yağlar	226.2
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	47.6	79	Çinko ve çinkodan eşya	155.6
39	Plastikler ve mamulleri	47.5	76	Alüminyum, alüminyumdan eşya	80.5
90	Optik alet ve cihazlar	43.5	78	Kurşun ve kurşundan eşya	39.2

Kaynak: TÜİK (2016), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*, (<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>). Erişim: 01.09.2016.

2015 yılında Türkiye ile Kırgızistan arasındaki dış ticarete konu olan ilk beş mal grubu fasıllar itibarıyla Tablo 3.4'de gösterilmiştir. 2015 yılında Türkiye'nin Kırgızistan'a yapmış olduğu ihracatta ilk sırada 55.9 milyon dolarla örme giyim eşyası ve aksesuarları (61.fasıl) gelmektedir. Türkiye'nin Kırgızistan'dan yapmış olduğu ithalatta ise ilk sırada 31.6 milyon dolarla inciler, kıymetli taşlar, metal paralar (71.fasıl) yer almaktadır.

Tablo 3.4. Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretine Konu Olan Mallar (Milyon \$) (2015)

Fasıl No	Fasıl Adı	İhracat Değeri	Fasıl No	Fasıl Adı	İthalat Değeri
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	55.9	71	İnciler, kıymetli taşlar, metal paralar	31.6
71	İnciler, kıymetli taşlar, metal paralar	53.3	7	Sebzeler	18.3
62	Örülmemiş giyim eşyası	19.8	76	Alüminyum, alüminyumdan eşya	8.1
84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar	17.3	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	7.1
60	Örme eşya	16.2	8	Meyveler	5.1

Kaynak: TÜİK (2016), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*, (<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>). Erişim: 01.09.2016.

2015 yılı itibariyle Türkiye ile Özbekistan'ın dış ticaretine konu olan mal gruplarına bakıldığında Tablo 3.5'de görüldüğü gibi, 2015 yılında Türkiye'nin Özbekistan'a yapmış olduğu ihracatta ilk sırada 134.2 milyon dolarla kazanlar, makineler, mekanik cihazlar (84.fasıl) gelmektedir. Türkiye'nin Özbekistan'dan yapmış olduğu ithalatta ise ilk sırada 547.1 milyon dolarla bakır ve bakırdan eşya (74.fasıl) gelmektedir.

Tablo 3.5. Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretine Konu Olan Mallar (Milyon \$) (2015)

Fasıl No	Fasıl Adı	İhracat Değeri	Fasıl No	Fasıl Adı	İthalat Değeri
84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar	134.2	74	Bakır ve bakırdan eşya	547.1
39	Plastikler ve mamulleri	60.2	79	Çinko ve çinkodan eşya	68.8
96	Çeşitli mamul eşya	38.0	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	39.7
32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülusalalar	26.6	8	Meyveler	21.7
85	Elektrikli makina ve cihazlar	22.6	7	Sebzeler	7.4

Kaynak: TÜİK (2016), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*, (<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>). Erişim: 01.09.2016.

2015 yılı itibariyle Türkiye ile Türkmenistan arasında yapılan dış ticarete konu olan mal gruplarına bakıldığında Tablo 3.6'da görüldüğü gibi, 2015 yılında Türkiye'nin Türkmenistan'a yapmış olduğu ihracatta ilk sırada 415 milyon dolarla elektrikli makina ve cihazlar (85.fasıl) gelmektedir. Türkiye'nin Türkmenistan'dan yapmış olduğu ithalatta ise ilk sırada 430 milyon dolarla pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat (52.fasıl) gelmektedir.

Tablo 3.6. Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaretine Konu Olan Mallar (Milyon \$) (2015)

Fasıl No	Fasıl Adı	İhracat Değeri	Fasıl No	Fasıl Adı	İthalat Değeri
85	Elektrikli makina ve cihazlar	415.8	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	430.3
73	Demir veya çelikten eşya	361.4	27	Mineral yakıtlar ve yağlar	64.9
84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar	186.5	39	Plastikler ve mamulleri	48.8
94	Mobilyalar	125.4	41	Ham postlar, deriler ve köseleler	5.3
39	Plastikler ve mamulleri	95.7	63	Dokumaya elverişli madde diğer hazır eşya	3.9

Kaynak: TÜİK (2016), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*, (<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>). Erişim: 01.09.2016.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaret ilişkilerine genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin bu ülkelerden ithal ettiği malların genel olarak hammadde ağırlıklı olduğu, ihracat mallarının ise genel olarak mamul mallar olduğu söylenebilir.

4. DOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Türkiye'nin doğusunda 164.000 km²'lik bir alanla ülkenin %21'ini kaplayan DAB, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesi içinde yüz ölçümü büyüklüğü bakımından en büyük bölgedir. Marmara ve Ege bölgesi dışında diğer bölgelerimizle komşu olan bölge, Doğuda İran, Nahcivan (Azerbaycan), Ermenistan ve Gürcistan; Güneydoğuda ise Irak ile komşudur. (Genç, 2002: 5)

Bölge Ağrı, Ardahan, Bitlis, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van illeri olmak üzere 14 il vardır. Bu iller arasında yüzölçümü bakımından en büyük il Erzurum'dur. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçları çerçevesinde 2015 yılı itibarıyla DAB'nde bulunan illerin toplam nüfusları, il ve ilçe nüfusları, belde ve köy nüfusları ile kilometre kareye düşen nüfus yoğunluğu Tablo 4.1'de verilmiştir.

Tablo 4.1. DAB Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu (2015)

İller	Toplam Nüfus	İl ve İlçe Nüfusu	Belde ve Köy Nüfusu	Nüfus Yoğunluğu Kişi/Km ²
Tunceli	86.076	56.401	29.675	12
Ardahan	100.809	36.601	64.208	21
Iğdır	192.056	105.276	86.780	54
Erzincan	222.918	127.176	95.742	19
Bingöl	267.184	160.614	106.570	32
Hakkâri	278.775	152.790	125.985	39
Kars	292.660	133.334	159.326	29
Bitlis	340.449	194.928	145.521	48
Muş	408.728	163.040	245.688	51
Ağrı	547.210	306.352	240.858	48
Elazığ	574.304	438.846	135.458	68
Erzurum	762.321	762.321	-	30
Malatya	772.904	772.904	-	66
Van	1.096.397	1.096.397	-	57
Doğu Ana.	5.942.791	4.506.980	1.435.811	41
Türkiye	78.741.053	72.523.134	6.217.919	100

Kaynak: TÜİK (2016), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Veri Tabanı. (<http://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>) Erişim: 15.08.2016.

2015 yılı ADNKS sonuçlarına göre DAB'nin toplam nüfusu 5.942.791 olmuştur. Bu nüfusla DAB, Türkiye nüfusunun %7,5'ini oluşturmaktadır. 2015 ADNKS sonuçlarına bölgeyi oluşturan illere nüfus büyüklüğü itibarıyla bakıldığında, ilk üç sırayı Van (1.096.397), Malatya (772.904) ve Erzurum (762.321) almaktadır. Bu üç ilin toplam nüfusu bölge nüfusunun %44,3'ünü oluşturmaktadır. Bu üç il görece yüksek nüfuslarıyla bölgenin önemli merkezlerindedir. Bölgenin en düşük nüfusa sahip ili Tunceli'dir. Tunceli 86.076 nüfusuyla bölge nüfusunun yalnızca %1,4'ini teşkil etmektedir. Tablo 4.1'den görüleceği gibi bölgede km²'ye ortalama 41 kişi düşerken, bu rakam Türkiye ortalaması olan 100 kişinin yarısından daha az olduğu görülmektedir. Bölge içerisindeki en yüksek nüfus yoğunluğu 68 kişiyle Elazığ'da, en düşük nüfus yoğunluğu ise 12 kişiyle Tunceli'de bulunmaktadır.

Bölgenin eğitim durumuna bakılacak olursa okuma-yazma bilmeyen nüfus Türkiye ortalamasının üstünde bir görüntü sergilemektedir. 2015 yılı verilerine göre

bölgenin eğitim durumu Tablo 4.2’de gösterilmektedir. Bölgede okuma-yazma bilmeyenler bölge nüfusunun %6,2’sini oluşturmaktadır ve bu oran Türkiye ortalaması olan %3,3’ün oldukça üstündedir.

Tablo 4.2. Türkiye ve DAB’ de Nüfusun Eğitim Göstergeleri (6+ Yaş Grubu)

Göstergeler	DAB	%	Türkiye	%
Nüfus	5.942.791	100,0	78.741.053	100,0
Okuma Yazma Bilmeyen	371.901	6.2	2.644.144	3.3
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	944.638	15.9	8.697.753	11.0
İlkokul Mezunu	1.342.920	22.6	19.825.078	25.2
İlköğretim Mezunu	723.320	12.2	9.323.169	11.8
Ortaokul Veya Dengi Meslek Ortaokul Mezunu	509.685	8.6	7.269.584	9.2
Lise Veya Dengi Meslek Okul Mezunu	780.039	13.1	12.990.847	16.5
Yüksekokul Veya Fakülte Mezunu	445.915	7.5	8.340.145	10.6
Yüksek Lisans Mezunu*	24.572	0.4	641.210	0.8
Doktora Mezunu	8.249	0,1	168.211	0,2
Bilinmeyen	53.133	0.9	597.642	0.7

Kaynak: TÜİK (2016), Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı * 5 Veya 6 Yıllık Fakülteler Dahil. (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018). Erişim: 16.08.2016.

2015 verilerine göre bölge de bir öğretim kurumundan mezun olmadan okuma-yazma bilenlerin oranı %15,9’dur. Tablo 4.2’ye göre bir öğretim kurumundan mezun olanların %22,6’sı ilkokul, %12,2’si ilköğretim, %8,6’sı ortaokul veya dengi meslek okul mezunu, %7,5’i yüksekokul veya fakülte mezunu, %0,4’ü yüksek lisans mezunu ve %0,1’ini doktora mezunları oluşturmaktadır.

Tablo 4.3. DAB ve Düzey 2 Bölgelerinin GSKD Düzeyleri 2008-2011 (TL ve %)

2008								
	Tarım	%	Sanayi	%	Hizmetler	%	GSKD	%
Türkiye	72.274.585	100	232.475.082	100	549.835.548	100	854.585.214	100
TRA1	1.268.288	1,7	1.274.165	0,5	5.015.150	0,9	7.557.603	0,9
TRA2	1.291.805	1,8	662.330	0,3	3.303.309	0,6	5.257.444	0,6
TRB1	1.564.280	2,2	2.219.290	0,9	7.609.443	1,4	11.393.014	1,3
TRB2	1.848.498	2,5	1.365.457	0,6	5.448.754	1,0	8.662.709	1,01
TOPLAM	5.972.871	8,2	5.521.242	2,3	21.376.656	3,9	32.870.770	3,8
2011								
	Tarım	%	Sanayi	%	Hizmetler	%	GSKD	%
Türkiye	103.635.252	100	316.326.396	100	730.491.491	100	1.150.453.139	100
TRA1	1.839.156	1,7	2.115.500	0,6	6.637.771	0,9	10.592.427	0,9
TRA2	1.906.694	1,8	1.076.938	0,3	4.701.548	0,6	7.685.179	0,6
TRB1	2.249.881	2,2	3.657.101	1,1	10.141.008	1,4	16.047.989	1,4
TRB2	2.762.256	2,6	1.821.467	0,6	7.406.125	1,01	11.989.848	1,04
TOPLAM	8.757.987	8,4	8.671.006	2,66	28.886.452	3,9	46.315.443	4,02

Kaynak: TÜİK (2014), *Gayri Safi Katma Değer: Bölgesel Sonuçlar 2004-2011*, Ankara: Nisan 2014, ss. 51-53. (http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/yayinrapor/GSKD_Bolgesel_2004-2011.pdf). Erişim: 16.08.2016.

DAB'nin Düzey 2 seviyesinde cari fiyatlar ve iktisadi faaliyet kollarına göre bölgesel Gayrisafi Katma Değeri (GSKD)'nin yer aldığı tablo 4.3'ten görüleceği gibi DAB'nin 2008'deki toplam BGSKD düzeyi 32.870.770 TL olmuş ve Türkiye GSKD düzeyinin %3,8'ini oluşturmuştur. 2008 yılında Türkiye tarımsal gayri safi katma değer düzeyinin %8,2'si DAB'de üretilmiştir. Yine Türkiye sanayi katma değer toplamının %2,3 kadarı DAB'de üretilirken Türkiye'nin toplam hizmetler sektörü katma değerinin sadece %3,9'u bu bölgede gerçekleştirilebilmiştir.

Öte yandan 2008'de %3,8 olan DAB'nin GSKD düzeyi, 2011 yılında Türkiye GSKD'inin %4,02 sini oluşturur hale gelmiştir. Benzer biçimde 2011 de tarım sektörü BGSKD düzeyi, iktisadi faaliyet kollarına göre Türkiye tarımsal GSKD düzeyinin %8,4 kısmını üretmiştir. Buna karşılık DAB'nin sanayi BGKD toplamı Türkiye sanayi katma değerinin sadece %2,66 kadarını üretirken, DAB hizmetler sektörü BGSKD toplamı da Türkiye hizmetler sektörü katma değerinin %3,9 kadarını gerçekleştirebilmiştir. Bununla birlikte 2008 yılı ile karşılaştırıldığında üç sektörün de sektörel bazda Türkiye katma değerinin görece daha fazlasını üretir hale geldiği söylenebilir.

Düzey 2 seviyesine göre GSKD düzeyleri tabloya göre incelendiğinde 2008 yılında TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) bölgesinin diğer bölgelere nispeten GSKD bakımından önde olduğu görülmekte ve 2011 yılında da bu durum değişmemektedir. TRB1 bölgesinin toplam GSKD değerinin Türkiye katma değeri içindeki payı 2008 yılında %1,3 düzeyinde gerçekleşirken bu oran 2011 yılında %1,4 olmuştur. Düzey 2 seviyesinde Doğu Anadolu Bölgesini oluşturan 4 bölge içinde 2008 ve 2011 yılında en düşük GSKD üreten bölge ise TRA 2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) bölgesi olmuştur. Bölgenin GSKD düzeyinin Türkiye katma değeri içindeki payı 2008 ve 2011'de değişmemiş ve sadece %0,6 olmuştur.

Tablo 4.4. Türkiye, DAB ve Düzey 2 Bölgelerinin GSKD Düzeyinin Sektörel Dağılımı

	2008 (%)		
	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Türkiye	8,5	27,2	64,3
TRA1	16,8	16,9	66,4
TRA2	24,6	12,6	62,8
TRB1	13,7	19,5	66,8
TRB2	21,3	15,8	62,9
DAB Ortalaması	19,1	16,2	64,7
	2011 (%)		
	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Türkiye	9,0	27,5	63,5
TRA1	17,4	20,0	62,7
TRA2	24,8	14,0	61,2
TRB1	14,0	22,8	63,2
TRB2	23,0	15,2	63,8
DAB Ortalaması	19,8	18,0	62,7

Kaynak: TÜİK (2014), *Gayri Safi Katma Değer: Bölgesel Sonuçlar 2004-2011*, Ankara: Nisan 2014, s. 55. (http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/yayinrapor/GSKD_Bolgesel_2004-2011.pdf). Erişim:16.08.2016.

Türkiye ve DAB'nin GSKD düzeylerinin sektörel dağılımı Tablo 4.4'te görülmektedir. Tabloya göre 2008 yılında DAB, GSKD düzeyinin sektörel dağılımlarına bakıldığında, tarım sektörünün payı Türkiye ortalaması olan %8,5'in oldukça üzerinde gerçekleşerek %19,1 olur. 2011 yılında tarım sektörünün payı Türkiye genelinde artış göstermiş ve %9,0 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl DAB'nde tarım sektörünün GSKD payı da artış göstermiş ve %19,8 olarak gerçekleşmiştir. Düzey 2 bölgeleri içinde GSKD düzeyinin sektörel dağılımına bakıldığında tarım sektörünün payının en yüksek olduğu bölge %24,6 ile TRA2 bölgesi olmuştur.

2008 yılında DAB'nde sanayi sektörünün GSKD payı Türkiye ortalaması olan %27,2'nin oldukça altında gerçekleşerek %16,2 olmuştur. 2011 yılında Türkiye GSKD içinde sanayi sektörünün payı artarak artış göstererek %27,5 olmuştur. Aynı yıl DAB GSKD içinde sanayi sektörünün payı da artış göstererek %18,0 olarak gerçekleşmiştir. Düzey 2 bölgeleri arasında GSKD düzeyleri içinde sanayi sektörünün payı en düşük olan bölge 2008'de %12,6 ve 2011 yılında %14 ile TRA2 bölgesi olmuştur.

Son olarak hizmet sektörünün GSKD içindeki payına bakılacak olursa Türkiye genelinde GSKD düzeyleri içinde hizmet sektörünün payı 2008 yılında %64,3 olarak gerçekleşmiş ve bu pay 2011 yılında azalarak %63,5 olmuştur. DAB'nin GSKD düzeyi içinde hizmet sektörünün payı ise 2008 yılında Türkiye geneli hizmet sektörü payından yüksek olurken 2011 yılında DAB, GSKD düzeyi içindeki hizmet sektörünün payı Türkiye ortalamasından düşük olmuştur. DAB'nin GSKD düzeyi içindeki hizmet sektörünün payı 2008 yılında %64,7 ve 2011 yılında %62,7 olarak gerçekleşmiştir.

DAB 2015 yılına ilişkin temel işgücü göstergeleri de Tablo 4.5'te verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi 2015 yılında dört Düzey 2 bölgesinde toplam işgücü miktarı yaklaşık 2 milyon olmuştur. Türkiye genelinde işgücüne katılma oranı %51,3 iken DAB'nde işgücüne katılma oranı %50,1 ile Türkiye ortalamasının altında gerçekleşmektedir. DAB'nde Düzey 2 seviyesinde işgücüne katılma oranı en yüksek olan bölge TRA2 (Ağrı, Kars, Ardahan, Iğdır) olmuştur. TRA2 bölgesi Türkiye'de işgücüne katılma oranının en yüksek olduğu bölgedir. Türkiye genelinde istihdam oranı %46,0 iken bu oran DAB'nde bu oran %46,7 olarak gerçekleşmiştir. DAB içinde yer alan TRA2 bölgesi ise %52,0 ile Türkiye genelinde istihdam oranını en yüksek olduğu bölge olmuştur.

Tablo 4.5. DAB'de İşgücü ve İstihdamın Gelişimi (2015)

	BİN			%		
	İşgücü	İstihdam Edilenler	İşsiz Sayısı	İşgücüne Katılma Oranı	İstihdam Oranı	İşsizlik Oranı
TRA1	383	361	23	51.0	48.0	5.9
TRA2	408	391	16	54.2	52.0	3.9
TRB1	606	557	48	48.2	44.3	8.0
TRB2	631	571	60	47.1	42.6	9.5
DAB	2.028	1.880	147	50.1	46.7	6.8
TÜRKİYE	29.678	26.621	3.057	51.3	46.0	10.3

Kaynak: TÜİK (2016), *İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı*. (http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1007#) Erişim:17.08.2016.

Tabloda görüldüğü gibi 2015 yılında Türkiye genelinde işsiz sayısı 3.057 milyon, işsizlik oranı ise %10,3 olarak gerçekleşirken DAB’nde işsiz sayısı 147 bin, işsizlik oranı ise %6,8 olmuştur. Bölgedeki işsizlik oranı Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. Bölge içinde Düzey 2 seviyesinde işsizlik oranının en yüksek olduğu bölge %9,5 ile TRB2 bölgesi olmuştur.

Tablo 4.6’da İBBS Düzey 2 bölgeleri itibariyle istihdamın sektörel dağılımı görülmektedir. 2015 verilerine göre Türkiye’de toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı %20,6 sanayi sektörünün payı %27,2 ve hizmetler sektörünün payı ise %52,2 olarak gerçekleşirken bu oranlar DAB’nde tarım sektörü için %46,8 olmuş, sanayi sektöründe %15,2 ve hizmetler sektöründe %37,9 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.6. DAB’de ve Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı (2015)

	TOPLAM	BİN KİŞİ			%		
		TARIM	SANAYİ*	HİZMET	TARIM	SANAYİ*	HİZMET
TRA1	361	186	39	135	51,7	11,0	37,4
TRA2	391	233	48	111	59,5	12,2	28,3
TRB1	557	163	100	294	29,3	18,0	52,7
TRB2	571	268	112	192	46,9	19,6	33,5
DAB	1.880	850	299	732	46,8	15,2	37,9
TÜRKİYE	26.621	5.483	7.246	13.891	20,6	27,2	52,2

Kaynak: TÜİK (2016), *İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı*. (http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1007#) Erişim:17.08.2016. –*İnşaat sektörü, sanayi sektörü içinde değerlendirilmiştir

Türkiye genelinde toplam istihdam içinde tarım sektörünün payının en yüksek olduğu bölge TRA2 bölgesi olurken aynı bölge %28,3 ile istihdam içinde hizmet sektörünün payının en düşük olduğu bölge olmuştur. Diğer taraftan bölge bazında toplam istihdam içinde sanayi sektörü payının en düşük olduğu bölge %11,0 ile TRA1 bölgesi olmuştur.

DAB’ni İllerin sosyo-ekonomik Gelişmişlik Düzeyi (SEGE) açısından da inceleyebiliriz. SEGE ülkemizdeki illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini tespit etmek ve bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde yapılacak projelerin yönlendirilmesi, verilecek kamu teşviklerinin ve yapılacak kamu yatırımlarında öncelik verilecek iller ve bölgelerin tespiti ve AB bölgesel kalkınma politikalarına uyum amacıyla DPT tarafından 1996’da başlatılmış, bu çalışma 2003 ve DPT’nin Kalkınma Bakanlığına bağlanması sonrası 2011 yıllarında da tekrarlanmıştır (Üzümcü ve Özyakışır, 2013: 3-4).

Türkiye genelindeki iller ve DAB illerinin SEGE sıralaması Tablo 4.7’de görülmektedir. SEGE 2011 değerleri demografik, ekonomik, mali göstergeler, eğitim göstergeleri, sağlık göstergeleri, diğer refah göstergeleri, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, erişilebilirlik gibi 8 kategoride 61 gösterge/değişken üzerinden temel bileşenler analizi yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Bu hesaplamalar sonucu SEGE 2011 çalışmasında iller 6 farklı sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine göre sınıflandırılmıştır (Üzümcü ve Özyakışır, 2013: 3-4).

Bu bağlamda Tablo 4.7’de görülebileceği gibi DAB’nde bulunan iller gelişmişlik açısından 4, 5 ve 6. bölge içerisinde bulunmaktadırlar. Özellikle en az gelişmişlik düzeyine sahip 6. bölgede bulunan 15 il içinden 9 tanesi DAB’ de bulunmaktadır. DAB illerinden Elazığ, Erzincan ve Malatya illeri bölge içerisindeki diğer illere nazaran daha yüksek gelişmişlik düzeyine sahiptir. Bu iller 4. bölge içerisinde bulunmaktadır. Erzurum ve Tunceli illeri 5.bölgede yer alırken, Ağrı,

Ardahan, Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Iğdır, Kars, Muş ve Van illeri 6.bölgede yer almaktadır.

Tablo 4.7. SEGE Değerine Göre İllerin Sınıflaması, 2011

1. Bölge	2. Bölge	3. Bölge	4. Bölge	5. Bölge	6. Bölge
Ankara	Adana	Balıkesir	Afyonkarahisar	Adıyaman	Ağrı
Antalya	Aydın	Bilecik	Amasya	Aksaray	Ardahan
Bursa	Bolu	Burdur	Artvin	Bayburt	Batman
Eskişehir	Çanakkale	Gaziantep	Bartın	Çankırı	Bingöl
İstanbul	Denizli	Karabük	Çorum	Erzurum	Bitlis
İzmir	Edirne	Karaman	Düzce	Giresun	Diyarbakır
Kocaeli	Isparta	Manisa	Elazığ	Gümüşhane	Hakkari
Muğla	Kayseri	Mersin	Erzincan	Kahramanmaraş	Iğdır
	Kırklareli	Samsun	Hatay	Kilis	Kars
	Konya	Trabzon	Kastamonu	Niğde	Mardin
	Sakarya	Uşak	Kırıkkale	Ordu	Muş
	Tekirdağ	Zonguldak	Kırşehir	Osmaniye	Siirt
	Yalova		Kütahya	Sinop	Şanlıurfa
			Malatya	Tokat	Şırnak
			Nevşehir	Tunceli	Van
			Rize	Yozgat	
			Sivas		
8 İL	13 İL	12 İL	17 İL	16 İL	15 İL

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2013), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)*, Ankara, ss. 50-52.

DAB’nde bulunan illerin SEGE değerleri de tablo 4.8’de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi SEGE değeri olarak Elazığ -0,0103’lük değerle Türkiye sıralamasında 39. sırada DAB sıralamasında ise birinci sırada yer almaktadır. Elazığ ilini -0,0785 ile Malatya ve -0,1056 ile Erzincan ili takip etmektedir. Bu iller Türkiye sıralamasında sırasıyla 42 ve 45. sırada yer almaktadırlar. SEGE-2011 endeks değerlerinin 0,16 ile -0,24 arasında olan 4. Bölge şehirlerinin gelişmişlik düzeyi ülke ortalamasının biraz altında bir başka deyişle ülke ortalamasına göre düşüktür. Örneğin DAB’nde bulunan Erzincan işgücü göstergeleri açısından ülke ortalamalarına göre olumlu değerlere sahip olması ve eğitim, sağlık göstergelerinin pek çok DAB ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi illerinden yüksek olması nedeniyle dördüncü kademe gelişmiş iller arasında yer almaktadır. (Dinler, 2014: 288)

Beşinci kademede yer alan illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksleri -0,24 değeri ile -1,00 arasında değişmektedir. Bu illerin gelişmişlik düzeyleri ülke ortalamasının altındadır. Bu kademedeki illerin sanayi altyapısı yeterince gelişmemiş ve bu illerin eğitim, sağlık gibi göstergeleri ülke genelinden geridir (Dinler, 2014: 289). Beşinci kademede DAB’si illerinden Erzurum ve Tunceli bulunmaktadır. Beşinci bölgedeki Tunceli, rekabetçilik göstergeleri bakımından oldukça düşük değerlere sahip olması, kişi başına ihracat miktarının yetersiz olması ve sanayi altyapısı bakımından yetersizliğine rağmen, nüfusunun az olması ve özellikle sosyal göstergelerdeki yüksek değerler nedeniyle beşinci kademede gelişmiş iller arasında yer almaktadır. (SEGE, 2011: 68).

Altıncı kademede bulunan illerin tamamı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer almaktadır. Altıncı kademede bulunan 15 ilden dokuzu DAB’ndedir. Bu illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksleri ülke ortalamasının altında olup endeks değerleri 1,00’den daha düşüktür ve bu iller Türkiye’nin en geri kalmış illeridir. Altıncı kademede yer alan Van ili diğer DAB illerinden farklı olarak son yıllarda göç almaya

başlamıştır. Cazibe merkezi konumunda olan bu ilin demografik ve eğitim gelişmişlik göstergelerinin düşük değerlere sahip olması gibi etkenler Van'ın altıncı kademede yer almasına neden olmuştur. SEGE-2011 değeri bakımından Türkiye ve DAB illeri içinde son sırayı -1,7329 SEGE değeri ile Muş ili almakta ve Türkiye'nin en gelişmemiş ili olarak değerlendirilmektedir.(Dinler, 2014: 290)

Tablo 4.8. DAB İlleri SEGE Değerleri ve Sıralaması, 2011

İl kodu	İller	SEGE- 2011 sırası	SEGE- 2011 Endeks Değeri
TRB12	Elazığ	39	-0,0103
TRB1	Malatya	42	-0,0785
TRA12	Erzincan	45	-0,1056
TRB14	Tunceli	58	-0,3892
TRA11	Erzurum	59	-0,4327
TRA22	Kars	68	-1,0923
TRA23	İğdır	69	-1,1184
TRA24	Ardahan	71	-1,1384
TRB13	Bingöl	72	-1,1920
TRB21	Van	75	-1,3783
TRB23	Bitlis	76	-1,4003
TRA21	Ağrı	79	-1,6366
TRB24	Hakkâri	80	-1,6961
TRB22	Muş	81	-1,7329

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2013), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)*, Ankara, s.70.

DAB illerinin 2015 yılı ithalat ve ihracat değerleri Tablo 4.9'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, bölgede en fazla ihracat yapan il yaklaşık 250.843 milyon dolar ile Malatya ilidir. Malatya ilini sırasıyla 185.798 milyon dolar ile Hakkâri ve 170.577 milyon dolar ile Elazığ illeri takip etmektedir. 2015 yılında Kars ili ihracat yapmamıştır.

Bölgede 2015 yılında en fazla ithalat yapan il 99.836 milyon dolar ile Ağrı'dır. Ağrı ilini Malatya ili takip etmiş ve 69.501 milyon dolarlık ithalat ile ikinci sırayı almıştır. Bölgede 2013 yılı itibarıyla en az ithalat yapan il 156 bin dolar ithalat ile Ardahan ili olmuştur.

Tablo 4.9. DAB İllerinin Dış Ticareti, 2015 (Bin \$)

İL	İHRACAT	İTHALAT	DENGE (X-M)
Ağrı	87.645	99.836	-12.191
Ardahan	1.054	156	898
Bingöl	3.559	952	2.607
Bitlis	3.534	1.752	1.782
Elazığ	170.577	28.106	142.471
Erzincan	6.251	8.477	-2.226
Erzurum	20.183	37.816	-17.633
Hakkâri	185.798	1.557	184.241
İğdır	132.002	14.051	117.951
Kars	-	2.358	-2.358
Malatya	250.843	69.501	181.342
Muş	953	2.494	-1.541
Tunceli	237	486	-249
Van	20.342	33.102	-12.760
DAB	882.978	300.644	582.334
TÜRKİYE	143.850.376	207.206.509	-63.356.133
DAB/TÜRKİYE (%)	0,6	0,1	0,8

Kaynak: TÜİK (2016), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*, (<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>). Erişim: 01.09.2016.

Tablodan görüleceği gibi, DAB 2015 yılı itibariyle 582.334 milyon dolar net ihracatçı durumdadır. DAB'ne ilişkin net ihracatçı ve net ithalatçı illerin yapısı incelendiğinde, bu bölgede yer alan illerden Ağrı, Erzincan, Erzurum, Kars, Muş, Tunceli ve Van illeri net ithalatçı illerdir. DAB'nde net ihracatçı iller ise sırasıyla Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Malatya, Hakkâri ve Iğdır illeri olmuştur. Tablodan da görüldüğü gibi Kars ili 2015 yılında ihracat yapmamıştır. 2015 yılında DAB, Türkiye ihracatının 0,6' sını oluştururken ithalatının 0,1'ini oluşturmuştur.

5. DAB VE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

Türkiye'de sınır ticareti yapılan 13 ilden 5'i DAB'nde bulunmaktadır. Bu sınır kapılarının, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine açılan kapıları niteliğine sahip olmaları, DAB'nin önemli bir avantajı olarak görülmektedir. Özellikle 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye ile din, dil ve kültür ortaklığı taşıyan beş Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan) Türkiye için yeni bir dış ticaret pazarı olmuştur. Bu noktada DAB'nin bu ülkelere coğrafi yakınlığı düşünüldüğünde, bu yakınlığın bölge için yeni bir fırsat penceresi olduğu söylenebilir.

Tablo 5.1'de DAB Düzey 2 alt bölgelerinin beş Türk Cumhuriyeti ile 2015 yılında yaptığı dış ticaret gösterilmiştir. Tabloya göre 2015 yılında TRA1 Bölgesinden Türk Cumhuriyetlerine yapılan ihracatta ilk sırada 6.496.062 dolarla Azerbaycan yer almaktadır. TRA1 bölgesinden 2015 yılında Türk Cumhuriyetlerinden yapılan ithalatta ilk sırada 67.500 dolarla Türkmenistan yer alırken, diğer dört Türk Cumhuriyetinden 2015 yılında TRA1 bölgesine ithalat yapılmamıştır.

Tablo 5.1. DAB Düzey 2 Bölgelerinin Türk Cumhuriyetler İle Dış Ticareti (2015)

	İHRACAT		İTHALAT	
TRA1	Azerbaycan	6.496.062	Türkmenistan	67.500
	Kazakistan	187.398	Azerbaycan	-
	Özbekistan	102.549	Özbekistan	-
	Türkmenistan	35.735	Kazakistan	-
	Kırgızistan	-	Kırgızistan	-
	TOPLAM	6.821.744	TOPLAM	67.500
TRA2	Azerbaycan	107.557.011	Özbekistan	22.544.964
	Türkmenistan	6.919.009	Kırgızistan	444.224
	Kırgızistan	2.112.229	Azerbaycan	286.117
	Kazakistan	823.155	Türkmenistan	259.759
	Özbekistan	-	Kazakistan	55.081
	TOPLAM	117.411.404	TOPLAM	23.590.145
TRB1	Azerbaycan	3.742.355	Türkmenistan	4.077.540
	Türkmenistan	1.288.881	Özbekistan	3.528.907
	Kazakistan	1.136.274	Azerbaycan	781.741
	Kırgızistan	670.062	Kazakistan	-
	Özbekistan	160.328	Kırgızistan	-
	TOPLAM	6.997.900	TOPLAM	8.388.188
TRB2	Türkmenistan	883.726	Kırgızistan	1.870.138
	Kazakistan	626.789	Azerbaycan	862.768
	Kırgızistan	108.120	Özbekistan	645.572
	Azerbaycan	85.626	Kazakistan	-
	Özbekistan	-	Türkmenistan	-
	TOPLAM	1.704.261	TOPLAM	3.378.478

Kaynak: TÜİK (2016), Dış Ticaret İstatistikleri, Bölge ve Ülkelere Göre Dış Ticaret, Dinamik Sorgulama Sonuçları. (<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=9&param2=4&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5811>.) Erişim: 25.08.2016.

Tabloda görüldüğü gibi 2015 yılında TRA2 bölgesinden Türk Cumhuriyetlerine yapılan ihracatta ilk sırada 107.557.011 dolarla Azerbaycan ilk sırada yer alırken, bu yılda Özbekistan'a ihracat yapılmamıştır. TRA2 bölgesinden 2015 yılında Türk Cumhuriyetlerinden yapılan ithalatta ilk sırayı 22.544.964 dolarla Özbekistan alırken TRA2 bölgesi 2015 yılında Türk Cumhuriyetlerinin hepsinden mal ithali gerçekleştirmiştir. Yine Tabloda görüldüğü gibi 2015 yılında TRB1 bölgesinden Türk Cumhuriyetlerine yapılan ihracatta ilk sırada 3.742.355 dolarla Azerbaycan yer alırken, 2015 yılında TRB1 bölgesinden tüm Türk Cumhuriyetlerine mal ihraç edilmiştir. 2015 yılında Türk Cumhuriyetlerinden bu bölgeye yapılan ithalatta ilk sırada 4.077.540 dolarla Türkmenistan yer alırken, bu bölge 2015 yılında Kazakistan ve Kırgızistan'dan mal ithalinde bulunmamıştır.

Son olarak 2015 yılında TRB2 bölgesinden Türk Cumhuriyetlere yapılan ihracata bakıldığında ilk sırada 883.726 dolarla Türkmenistan'ın yer aldığı görülmektedir. Öte yandan 2015 yılında TRB2 bölgesinden Özbekistan'a ihracat yapılmamıştır. 2015 yılında TRB2 bölgesinin Türk Cumhuriyetlerinden yapmış olduğu ithalatta ilk sırada 1.870.138 dolarla Kırgızistan yer almaktadır. 2015 yılında Türkmenistan ve Kazakistan'dan ithalat yapılmamıştır.

6. DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE BULUNAN VE TÜRK CUMHURİYETLERİNE İHRACAT YAPAN FİRMALARIN İHRACATTA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

Türkiye'de bölgeler Bölgesel Geri Kalmışlık düzleminde incelendiğinde Doğu Anadolu Bölgesinin bu bölgeler içinde en geride geldiği görülmektedir. Bu bağlamda DAB' nin bünyesinde bulundurduğu 14 ilden beşinde sınır kapısının bulunması DAB' nin bu geri kalmışlığı ihracatla aşabileceği olgusunu akıllara getirmiştir. Bu çalışmada DAB'de bulunan ihracatçı firmaların, Türkiye'ye coğrafi ve kültürel bakımdan yakın olan Türk Cumhuriyetlerine yaptıkları ihracatta karşılaştıkları problemlerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma DAB'nde faaliyet göstermekte olan ihracatçı firmalar üzerinde uygulanmıştır. Ankette yer alan firmaları DAİB aracılığı ile ulaşılan ve Türk Cumhuriyetleri'ne ihracat gerçekleştiren firmalar oluşturmaktadır. Çalışmada DAİB' ne üye olan 481 firmadan sadece Türk Cumhuriyetlerine (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) ihracat yapan firmalara ulaşılmaya çalışılmış ve 99 firmadan geri dönüş olmuştur.

Tablo 6.1. Araştırmaya Katılan Firmaların İhracat Yapma Şekilleri

	SAYI	YÜZDE
Dolaylı İhracat	36	36,4
Doğrudan İhracat	43	43,6
Doğrudan ve Dolaylı İhracat	20	20,2
Toplam	99	100

Tablo 6.1'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan firmaların %36,4'ü yurt içinde herhangi bir aracı kullanmadan mal ve hizmetlerini hedef pazarlara ulaştırarak doğrudan ihracat yaparken, firmaların %43,6'sı ise mal ve hizmetlerini yurtiçinde aracı firmalar vasıtasıyla hedef pazarlara ihraç ettikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan firmalardan %20,2'si hem dolaylı hem de doğrudan ihracat yapmaktadırlar. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde firmaların çoğunluğunun bir aracı firma kullanarak yurt dışına açıldıkları görülmektedir.

Tablo 6.2. Araştırmaya Katılan Firmaların Faaliyet Süreleri

	SAYI	YÜZDE
1-5 Yıl Arası	21	21,2
6-10 Yıl Arası	37	37,3
11-15 Yıl Arası	28	28,3
16-20 Yıl Arası	7	7,1
21 Yıl ve Üzeri	6	6,1
Toplam	99	100

Tablo 6.2’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan firmaların faaliyet süreleri verilmiştir. Araştırmaya katılan 37 firma, 6-10 yıl arası süredir faaliyet gösterirken, bu işletmeler araştırmaya katılan işletmeler arasında %37,3’lük bir orana sahiptir. 1-5 yıl arası faaliyet gösteren firma oranı %21,2, 11-15 yıl arası faaliyet gösteren firma oranı %28,3, 16-20 yıl arası faaliyette bulunan işletme oranı 7,1 ve 21 yıl ve üzeri faaliyet gösteren firma oranı %6,1’dir. Sonuçlardan hareketle Doğu Anadolu’da bulunan ve Türk Cumhuriyetlerine ihracat yapan firmaların çoğunluğunun sektörde yeni faaliyet gösteren firmalar olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 6.3. Araştırmaya Katılan Firmaların İhracat Yapma Süreleri

	SAYI	YÜZDE
1-5 Yıl Arası	24	24,2
6-10 Yıl Arası	40	40,4
11-15 Yıl Arası	24	24,2
16-20 Yıl Arası	7	7,1
21 yıl ve üzeri	4	4,0
Toplam	99	100

Tablo 6.3’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan firmaların %40,4 gibi büyük bir çoğunluğu 6-10 yıl süre ile ihracat yapmaktadır. Firmaların %24,2’si 1-5 yıl süre, %24,2’si 11 ile 15 yıl süre, %7,1’i 16 ile 20 yıl süre ile ve %4,0’si 21 ve üzeri süre ile ihracat yapmaktadırlar. Firmaların çoğunluğunun 10 yıl ve aşağısı süre ile ihracat yaptıkları görülmektedir ve araştırmaya katılan sadece 4 firmanın 21 yıl ve üzeri süre ile ihracat yaptıkları görülmektedir. Bu bağlamda firmaların büyük bir kısmının ihracat konusunda yeni oldukları söylenebilir.

Tablo 6.4. Araştırmaya Katılan Firmaların İstihdam Sayıları

	SAYI	YÜZDE
1-5 Kişi Arası	25	25,3
6-10 Kişi Arası	17	17,2
11-15 Kişi Arası	17	17,2
16-20 Kişi Arası	10	10,1
21-49 Kişi Arası	13	13,1
Toplam	82	82,9

Tablo 6.4’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan firmaların %25,3’ü 5 kişi ve aşağısı, %17,2’si 6 ile 10 arası, %17,2’si 11 ile 15 arası, %10,1’i 16 ile 20 arası ve %13,1’i ise 21 ile 49 arasında kişi istihdam etmektedir. Tablodan da görüldüğü üzere araştırmaya katılan firmalardan 13 firmanın 21 ve üzeri kişiyi istihdam ettiği görülmektedir. Bu duruma bağlı firmaların istihdam durumlarının düşük olduğu ve bu sebeple ilgili firmaların çoğunluğunun KOBİ oldukları söylenebilir.

Tablo 6.5. Araştırmaya Katılan Firmaların Faaliyette Buldukları Sektörler

	SAYI	YÜZDE
Hizmet Sektörü	11	11,1
Ticaret/Pazarlama Sektörü	67	67,7
Üretim/Sanayi Sektörü	19	19,2
Ticaret/pazarlama ve üretim/sanayi sektörleri	1	1,0
Toplam	99	100

Tablo 6.5’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan firmaların %67,7’si ticaret/pazarlama sektöründe, %11,1’i Hizmet sektöründe, %19,2’si Üretim/Sanayi sektöründe ve %1,0’ı Ticaret/Pazarlama ve Üretim/Sanayi sektörlerinde faaliyet göstermektedirler.

Tablo 6.6. Araştırmaya Katılan Firmaların Hukuki Yapıları

	SAYI	YÜZDE
Limited/Anonim Şirketi	71	71,7
Kolektif Şirket/Komandit Şirket	11	11,1
Ferdi Şirket	15	15,2
Toplam	97	98,0

Tablo 6.6’da görüldüğü üzere araştırmaya katılan firmaların %71,7’si Limited/Anonim Şirketi, %11,1’i Kolektif/Komandit Şirket ve %15,2’si Ferdi Şirket yapısına sahiptir.

Tablo 6.7. Araştırmaya Katılan Firmaların Mal Sevkiyatında Kullandıkları Kanallar

	SAYI	YÜZDE
Karayolu	90	90,9
Havayolu	1	1,0
Denizyolu	-	-
Demiryolu	5	5,1
Karayolu ve Denizyolu	2	2,0
Toplam	98	99,0

Tablo 6.7’de araştırmaya katılan firmaların %90,9’u mal sevkiyatında Karayolunu kullandığı görülmektedir. Firmaların %1,0’sı mal sevkiyatında Havayolunu kullanırken bu firmalardan %5,1’i Demiryolu, %2,0’ı ise hem Karayolu hem de Denizyolunu kullanmaktadırlar.

Tablo 6.8. Araştırmaya Katılan Firmaların İhracat Yaptıkları Türk Cumhuriyetleri

	SAYI	YÜZDE
Azerbaycan	33	33,4
Kazakistan	-	-
Özbekistan	-	-
Kırgızistan	-	-
Türkmenistan	3	3,0
Azerbaycan/Kazakistan	3	3,0
Azerbaycan/Özbekistan	4	4,0
Azerbaycan/Kırgızistan	3	3,0
Azerbaycan/Türkmenistan	18	18,2
Azerbaycan/Kazakistan/Özbekistan	1	1,0
Azerbaycan/Kazakistan/Türkmenistan	5	5,1
Azerbaycan/Özbekistan/Türkmenistan	6	6,1
Azerbaycan/Kırgızistan/Türkmenistan	4	4,0
Kazakistan/Özbekistan/Kırgızistan	1	1,0
Azerbaycan/Kazakistan/Özbekistan/Türkmenistan	3	3,0
Azerbaycan/Özbekistan/Kırgızistan/Türkmenistan	1	1,0
Hepsi	13	13,1
Toplam		

Tablo 6.8’den de görüldüğü gibi ankete katılan 33 firma sadece Azerbaycan’a, 3 firma sadece Türkmenistan’a ihracat yapmaktadır. Ankete katılan 3 firma sadece

Azerbaycan ve Kazakistan'a, 4 firma Azerbaycan ve Özbekistan'a, 3 firma Azerbaycan ve Kırgızistan'a ve 18 firma Azerbaycan ve Türkmenistan'a ihracat yapmaktadır. Katılımcı firmalardan 1'i Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'a, 5 firma Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a, 6 firma Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'a, 4 firma Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan'a, 1 firma Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan'a 3 firma Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a, 1 firma Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'a ve 13 firma beş Türk Cumhuriyeti'nin hepsine ihracat yapmaktadır. Tablo 3.8'e bakıldığında DAB'ndeki ihracatçı firmaların ihracat yaptıkları Türk Cumhuriyetleri arasında ilk sırada Azerbaycan gelirken Azerbaycan'ı sırasıyla Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan takip etmektedir.

Tablo 6.9'da araştırmaya katılan firmaların karşılaştıkları sorunlar önem derecelerine göre gösterilmektedir.

Tablo 6.9. İhracatta Karşılaşılan Sorunların Önem Dereceleri

	Ort.	Std. sapma
Son aylarda artan terör olayları ulaşımı, mal sevkiyatını ve yeni mal siparişlerini etkiliyor	4,86	1,55
İhracat yapılacak ülkenin ekonomik durumu	4,81	1,51
Genel ülke ekonomisi	4,55	1,78
Hedef ülkedeki yüksek ithalat vergileri	4,48	1,81
Tarife dışı engeller (kota vb.)	4,47	1,96
İhracatta devlet desteklerinin yetersizliği	4,46	1,91
Hedef ülkedeki siyasi ve bürokratik engeller	4,44	1,81
Rakipler ve rekabetin şiddetinin fazlalığı	4,38	1,83
Üretim maliyetlerinin yüksekliği	4,37	1,08
Dış piyasalarda Türkiye'nin imajı	4,36	1,07
Üretimde kullanılan girdilerin yeterli olmaması	4,33	1,02
Döviz kurlarındaki dalgalanmalar	4,31	1,98
İşletmenin ekonomik/finansal sorunu	4,29	1,08
Pazarlama araştırması ve ürün tanıtımı	4,29	1,86
Ulaşım maliyetlerinin yüksekliği	4,28	1,09
İhracat siparişlerinin karşılanmasındaki yetersizlik	4,28	1,00
Nitelikli personel yetersizliği	4,27	1,12
Taşıma, depolama ve dağıtım (lojistik)	4,27	1,93
Teknoloji Ar-Ge eksikliği	4,20	1,08
İhraç malının kalite yetersizliği	4,13	1,11
Fiyat dezavantajı/rekabetçi fiyat sunamama	4,12	1,99
Firmanızın imajı	4,05	1,33
Yeni ürün geliştiremememe	4,01	1,09
Müşteri ilişkileri eksikliği	4,00	1,06
Dış pazarların tanınmaması	3,91	1,16
İç piyasa şartlarının dış piyasaya göre daha cazip olması	3,88	1,28
Taklit mallar	3,79	1,33
Hedef ülkenin dili	3,69	1,32
Kültürel farklılıklar	3,47	1,25

Tablo 6.9'da görüldüğü üzere araştırmaya katılan firmaların ihracatta karşılaştıkları sorunlara bakıldığından en önemli sorun olarak Son aylarda artan terör olayları ihraç mallarının ulaşımını, mal sevkiyatını ve yeni mal siparişlerini etkilemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci önemli sorun ise ihracat yapılacak ülkenin ekonomik durumu gelmektedir. Genel ülke ekonomisinin durumu da diğer ana sorunlar

olarak görülmektedir. Firmalar yöneltilen sorular arasında katılımcı firmalar kültürel farklılıkların ihracatı diğer faktörlere nazaran daha az etkiledikleri yönünde cevap vermişlerdir.

7. SONUÇ

Türkiye bölgeleri arasındaki farklı coğrafi ve iklim şartları, fiziki ve beşeri sermaye farklılıkları gibi etkenlere bağlı olarak bölgelerarası dengesizliklerin görüldüğü ülkelerden biridir. Kökenleri 19. yüzyıla dayanan bölgelerarası dengesizlikler günümüzde de önemli bir sorun olarak devam etmektedir. Özellikle ülkenin doğusunda yer alan bölgeler, bölgesel dengesizliklerin en bariz örneklerinden olmuştur. Bu dengesizliklerin giderilmesi için Cumhuriyetin ilk yıllarında belirgin politikaların olmadığı görülmektedir. 1960 yılından itibaren planlı ekonomiye geçilmesiyle bölgelerarasındaki dengesizliklerin giderilmesi için bölgesel politikalar uygulamaya konulmuştur. İleri 1963-1967 yıllarını kapsayan ve günümüzde halen devam eden beş yıllık kalkınma planları içerisinde bölgesel dengesizlikleri giderici ilke ve politikalara yer verilmiştir. Ancak tüm bu uygulamalara rağmen günümüzde bölgesel dengesizlikler giderilememiş, aksine 1980 sonrası liberal ekonomiye geçişle Türkiye ekonomisinde bölgesel dengesizliklerde artış görülmüştür.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin bu dönemle birlikte geri kalmışlığının artmasının arkasında, ülkenin ihracata dayalı büyüme modeline geçmesi ve bölgenin ihracat pazarlarına uzaklığı olduğu söylenebilir. Ancak Türkiye'ye din, dil ve kültürel bakımdan yakın olan Türk Cumhuriyetlerinin Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte bağımsızlıklarını kazanmaları genelde Türkiye özelinde ise DAB için potansiyel kalkınma kapısını aralamıştır. DAB Türkiye'nin bu ülkelere açılan kapısı olarak nitelendirildiğinde bölgenin önündeki potansiyel anlaşılabilir. Bölgenin bu ülkelere ihracatının artırılması bölge için önemli bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda çalışmamızda DAB'de bulunan ve Türk Cumhuriyetlerine ihracat yapan firmaların ihracat esnasında karşılaştıkları sorunların tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Firmaların ihracattaki karşılaştıkları sorunlara genel olarak bakıldığında, bu sorunların gerek firmaların kendi önlemleri gerekse firmalardan bağımsız olarak ülke yönetimleri tarafından çözülme imkânı olduğu söylenebilir. Örneğin rakipler ve rekabetin şiddeti firmalar tarafından ihracatta önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bu sorunun çözümü firmanın kendi çabalarına bağlı iken, ülkemizde yaşanan ve firmaların ihracatları üzerinde en önemli sorun olarak belirlenen terör olayları, firmalardan bağımsız bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Firmaların ve ülke yönetimlerinin bu sorunlara yönelik çözümler geliştirmeleri Doğu Anadolu Bölgesi'nin geri kalmışlığı için bir çare olabilir.

KAYNAKÇA

- Cesar, M. (2007). "Türkmenistan'ın Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde On Beş Yıl", Orhan Kavuncu ve Alaadin Korkmaz. (Eds). *Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Ankara: TOBB Yayınları, ss. 107-143.
- DEİK (2012). *Kazakistan Ülke Bülteni*, Ankara: DEİK
- DEİK (2012). *Özbekistan Ülke Bülteni*, Ankara: DEİK
- Dinler, Z. (2014). *Bölgesel İktisat*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım
- Erol, M.S. ve Şahin, M. (2013). "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991 – 2011)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 37, 111-136.

- Ersungur, Ş.M., Kızıltan, A. ve Karabulut, K. (2007). “Türkiye İle Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 35, 285-310
- Genç, Ö. (2002). DAB Ekonomik ve Sosyal Durum Raporu. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.
- Geybullayev, G. Ve Kurubaş, E. (2002).”Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyonu: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7(1). 19-45
- Göktolga, Z.G., Karakış, E. ve Türkay, H. (2015). “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Performanslarının TOPSIS Metodu ile Karşılaştırılması”, *International Conference On Eurasian Economies*. 9-11 Eylül 2015. Kazan, Rusya
- Kalkınma Bakanlığı (2013), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)*. Ankara.
- Kasım, Kamer (2011). “Türkiye-Kırgızistan İlişkileri: Beklentiler ve Gerçekler”, (<http://www.analistergisi.com/sayi/2011/09/turkiye-kirgizistan-iliskileri-beklentiler-ve-gercekler>). (Erişim: 25.08.2016).
- Oğan, S.(2001). “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, 7(1), 56-85.
- Turan, G. (2006), “Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: Ekonomik Fırsat Penceresi Olarak Değerlendirilebilir mi?”, Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), Sayı: 9, 45-50. (http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3132/turkiye_-_turkmenistan_siyasi_ve_ekonomik_iliskileri_ekonomik_firsat_penceresi_olarak_degerlendirilebilir_mi) (Erişim: 25.08.2016).
- Üzümcü, A. ve Özyakışır, D. (2013). “TRA2 Bölgesinde Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi ve Göç İlişkisi (1996-2012)”, *II. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı Bildiriler Kitabı*, Cemalettin Çopuroğlu (Ed.). 16-17 Mayıs 2013, Elazığ, ss. 157-181.
- TÜİK (2014), *Gayri Safi Katma Değer: Bölgesel Sonuçlar 2004-2011*, Ankara: Nisan 2014, ss. 51-53. (http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/yayinrapor/GSKD_Bolgesel_2004-2011.pdf): Erişim: 16.08.2016.
- TÜİK (2016), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Veri Tabanı, Nüfus Göç İstatistikleri, (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>). Erişim: 15.08.2016.
- TÜİK (2016), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*, (<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>). Erişim: 01.09.2016.
- TÜİK (2016), Dış Ticaret İstatistikleri, Bölge-Ülkelere Göre Dış Ticaret, Dinamik Sorgulama Sonuçları, (<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=9&param2=4&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5811>.) Erişim: 25.08.2016.
- TÜİK (2016), Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı, (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018) Erişim: 16.08.2016.
- TÜİK (2016), *İllere Göre İhracat* (http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=646) Erişim: 01.09.2016.
- TÜİK (2016), *İllere Göre İthalat*, (http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=647). Erişim: 01.09.2016.
- TÜİK (2016), *İşgücü İstatistikleri 2015*, Haber Bülteni, Sayı: 21567, 23 Mart 2016. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21567>). Erişim: 17.08.2016.
- TÜİK (2016), *İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı*. (http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1007#) Erişim: 17.08.2016.
- TÜİK (2016), *Ülkelere Göre İhracat* (http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=624) (Erişim: 25.08.2016).
- TÜİK (2016) *Ülkelere Göre İthalat*, (http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=625). (Erişim: 25.08.2016).
- WORLD BANK (2016), *Ülke Verileri*, (<http://www.worldbank.org/en/country>) (Erişim: 25.08.2016).